

Tussen klank en spelling

Hoe leerbaar zijn de richtlijnen voor de spelling van de tussen-e(n), zoals die in het nieuwe Groene Boekje zijn vermeld? Om dit te onderzoeken heb ik een test gedaan onder een groep leerders voor wie het Nederlands niet de moedertaal is.¹

In november 1995 verscheen de nieuwe *Woordenlijst der Nederlandse Taal* (het 'Groene Boekje') met veranderde regels voor de tussen-e(n). Uiteindelijk heeft de spellingcommissie gekozen voor drie hoofdregels voor de tussen-en waarop vijf uitzonderingen bestaan, en vijf regels voor de tussen-e. Verder zijn er drie categorieën waarvan de taalgebruiker moet weten dat ze buiten alle regels en uitzonderingen vallen: samenstellingen waarvan het eerste lid op -en eindigt, samenstellingen waarvan het eerste lid op een oude naamvals-n eindigt en afleidingen. Wanneer we met deze regels correct gespelde samenstellingen willen verkrijgen, dan zullen deze regels *leerbaar* moeten zijn, anders kan de taalgebruiker ze niet correct toepassen.

De regels

Met richtlijnen of regels worden de drie hoofdregels voor -en bedoeld en de vijf regels voor -e. De hoofdregels voor de tussen-en luiden:

1. Schrijf -en als het eerste lid van de samenstelling een zelfstandig naamwoord is dat uitsluitend een meervoud op -(e)n heeft: *bessen-sap, boerendochter, boekenbon*.
2. Deze regel is ook van toepassing wanneer het eerste lid van de samenstelling een vrouwelijke nevenvorm is die een toonloze -e achter het grondwoord heeft, zoals *studente of agente*.
3. Verder is de regel van toepassing op samenstellingen waarvan het eerste lid niet op een stomme -e eindigt en over twee meervouden beschikt (-en en -s): *ambtenarencentrale, artikelenbundel*.

Met betrekking tot regel 1 worden in het Groene Boekje overigens nog vijf uitzonderingen gegeven.

In de volgende gevallen wordt de tussen-e geschreven:

- Als het eerste lid een zelfstandig naamwoord is dat geen meervoud heeft: *tarwemeel, rijstepap*.
- Als het eerste lid een zelfstandig naamwoord is dat alleen een meervoud op -s heeft: *aspergesoep*.
- Als het eerste lid een zelfstandig naamwoord is dat op een stomme -e eindigt en twee meervouden heeft (-en en -s): *gedaanteverwisseling*.
- Als het eerste lid een werkwoord is: *brekebeen, spinnewiel*.
- Als het eerste lid een bijvoeglijk naamwoord is: *armelui, rodekool*.

Leerbaarheid

Aangezien ik geïnteresseerd was in de leerbaarheid van deze regels, heb ik een groep leerlingen de regels uitgelegd, de toepassing van de regels in een vijftal lessen met hen geoefend en het vervolgens een test

afgenomen om te kijken of ze in staat waren de regels zelfstandig toe te passen. Daarbij heb ik de uitzonderingen op de eerste hoofdregel buiten beschouwing gelaten.

Mijn onderzoeksvraag luidde:

Is de presentatie van de richtlijnen in het Groene Boekje zo overzichtelijk dat de richtlijnen makkelijk leerbaar zijn?

De specifieke doelgroep waaraan ik de onderzoeksvraag heb getoetst, bestond uit leerlingen voor wie het Nederlands *niet* de moedertaal is. Ik heb deze proefgroep gekozen omdat NT2-leerders evengoed de spellingregels moeten leren als leerders voor wie het Nederlands de moedertaal is. Het is niet zo dat NT2-leerders uiteindelijk 'minder goed' mogen spellen. Wel is het zo dat deze groep extra problemen heeft, die liggen op het vlak van woordenschat en taalintuïtie.

De proefgroep

De proefgroep bestond uit vijftien leerlingen.² De helft van deze leerlingen heeft in het eigen land een jaar onderwijs op mavo/havo-niveau gevolgd, de andere helft alleen de basisschool. Voor de hele groep geldt dat zij van het Haags Centrum voor Onderwijsbegeleiding op basis van een intake-toets een mavo+-advies heeft gekregen.

Alle proefpersonen zijn ongeveer een jaar in Nederland en zitten sinds die tijd in speciale klassen (eersteopvangklassen) op een school voor voortgezet onderwijs, het Johan de Witt College in Den Haag. In deze klassen krijgt vooral het Nederlands de aandacht. Alle geteste leerlingen dienen vanaf september 1996 een vervolgopleiding in het reguliere onderwijs te gaan volgen. Zij stromen dan door naar het eerste leerjaar van de basisvorming. Het niveau dat zij aan het eind van de eersteopvangklas moeten beheersen, komt overeen met dat wat een leerling aan het eind van de basisschool moet beheersen. Sommige leerlingen dienen zelfs over een hoger niveau te beschikken, omdat zij naar een versnelde brugklas gaan, hetgeen wil zeggen dat zij volgend jaar twee leerjaren in één schooljaar gaan doen.

Het testen van deze groep is mede gerechtvaardigd, omdat Nederlandse leerlingen aan het eind van de basisschool ook 'regels kennen voor het spellen van andere woorden dan werkwoorden' en 'frequent gebruikte woorden correct kunnen spellen'.³

Aandachtspunten

Een aantal punten bleek bij de uitleg van de regels aan deze specifieke groep leerlingen van belang. Bij de keuze voor de tussen-e(n) en -s bij samenstellingen en afleidingen kunnen tweedetaalleerders van het Nederlands niet terugvallen op hun intuïtie. Dit in tegenstelling tot moedertaalsprekers, die over het algemeen wel weten wanneer er een tussen-s of -e(n) verschijnt. Bij het aanleren van de tussen-e(n) is het

van belang goed duidelijk te maken dat de tussen-*e(n)* niet voor alle samenstellingen geldt.

In de hierbij afgedrukte test zijn alleen woorden gebruikt met de tussen-*e(n)*. Van tevoren moet duidelijk zijn dat er een keuze is tussen *-e* of *-en*. Helemaal geen tussenletters invullen is niet aan de orde, tenzij het grondwoord al op *-en* eindigt.

Verder heb ik gemerkt dat het van belang is het onderscheid samenstelling/afleiding nog eens goed door te nemen. Immers, de regels gelden alleen voor samenstellingen. Dit aspect heb ik in de test verwerkt, omdat leerlingen dit onderscheid zelf moeten kunnen maken; zij kunnen niet opzoeken of iets een samenstelling of een afleiding is.

Ontleedkunst is van belang, wanneer je de regels nauwgezet wilt toepassen. De leerlingen moeten het zelfstandig naamwoord, het bijvoeglijk naamwoord en het werkwoord kunnen onderscheiden.

Met name bij NT2-leerders kan zich – wanneer je alleen de *-e* of *-en* laat invullen – het volgende probleem voordoen:

spinn...wiel

Is 'spinn...' te herleiden tot een werkwoord of een zelfstandig naamwoord? Wanneer de leerlingen dit zouden opzoeken, komen ze er nog niet goed uit. Maar dit onderscheid is wel heel belangrijk: in het geval van een werkwoord verschijnt de *-e*, in het geval van een zelfstandig naamwoord verschijnt *-en*. In de test heb ik dit opgelost door de woorden voor de leerlingen als volgt te 'analyseren':

- spinnen – het wiel
- de spin – het web

Door het geven van het lidwoord kunnen de leerlingen afleiden dat het om een zelfstandig naamwoord

gaat; de infinitief moeten zij herkennen als werkwoord. Zij moeten dan bij het werkwoord de *-n* weglaten. Dit kan verwarrend zijn, omdat er ook een regel bestaat die zegt dat zelfstandige naamwoorden die op *-en* eindigen deze letters gewoon behouden (bijv. *keukendeur*). Het onderscheid tussen werkwoord en zelfstandig naamwoord is dus erg belangrijk! Het onderscheid tussen bijvoeglijk naamwoord en werkwoord is iets minder van belang, omdat die twee regels tot dezelfde uitkomst leiden. In de praktijk van de klas kwam in de oefenfase nog wel eens voor dat leerlingen het onderscheid niet correct maakten en toch tot een goede oplossing kwamen, zij het met de verkeerde regel.

Bij de instructie en de test leek het mij tenslotte ook zinvol de meervouden te geven van de zelfstandige naamwoorden. Ze hoefden deze dus niet zelf op te zoeken.

De test

Wat wordt er nu precies gemeten in de test?

Allereerst wordt gekeken of de leerlingen met behulp van de regels en na uitleg en intensieve oefening een correct gespelde samenstelling kunnen vormen. Tevens wordt hun gevraagd welke regel ze hierbij hebben toegepast, waardoor vastgesteld kan worden welke regel ten grondslag ligt aan hun keuze. Meer specifiek wordt gekeken of de leerlingen samenstellingen en afleidingen kunnen onderscheiden. En tenslotte wordt gekeken of zij weten dat zij geen regels mogen toepassen omdat het eerste lid van de samenstelling al uitgaat op *-en*.

Ik heb in de test enkele 'verwarrende' woordparen toegevoegd (*spinnewiel* versus *spinnenweb* en *beukenboom* versus *lindeboom*), en er was een 'addertje onder het gras' in de vorm van het woord *tredenvorming* (dit

De test

De regels

Schrijf 'en':

- Als het eerste stuk een zelfstandig naamwoord is en een meervoud op *-en* heeft.
- Als het eerste stuk een zelfstandig naamwoord is zonder *-e* op het eind en een meervoud op *-en* en *-s* heeft.

Schrijf 'e':

- Als het eerste stuk een zelfstandig naamwoord is en geen meervoud heeft.
- Als het eerste stuk een zelfstandig naamwoord is en een meervoud op *-s* heeft.
- Als het eerste stuk een bijvoeglijk naamwoord is.
- Als het eerste stuk een werkwoord is.
- Als het eerste stuk een zelfstandig naamwoord is en op een 'e' eindigt en een meervoud heeft op *-en* en *-s*.

LET OP! Is het woord een samenstelling?

LET OP! Eindigt het eerste woord op *-en*? Dan alleen aan elkaar plakken.

Wat moet je doen?

Schrijf de goede samenstelling met het lidwoord.
Schrijf erachter welke regel je gebruikt hebt.

De items

- de consument – de bond
- de deken – de kist
- de aangifte – het biljet

- flauw – de kul
- de ambtenaar – de staking
- arm – de lui
- spinnen – het wiel
- de beuk – de boom
- de gedachte – de wereld
- de trede – de vorming
- de spin – het web
- de linde – de boom
- de gerst – de pap
- huilen – de balk
- de schande – lijk
- de directeur – de kamer
- de asperge – de soep
- de toelage – het formulier
- de eer – de gast
- het brood – loos

De meervouden

de aangiftes / de aangiften
de ambtenaren / de ambtenaars
de asperges
de beuken
de broden
de consumenten
de dekens
de directeurs / de directeurs
de gedachten / de gedachtes
de lindes / de lindes
de spinnen
de toelagen / de toelagen
de treden

woord eindigt op een sjwa maar heeft slechts één meervoud).

Van de zelfstandige naamwoorden die als eerste lid van de samenstelling fungeren heb ik, zoals eerder aangegeven, het meervoud gegeven. Van andere woorden dan zelfstandige naamwoorden heb ik geen meervoud gegeven. Het onderscheid dat de leerlingen met betrekking tot de woorden zonder meervoud konden maken was dus: het is een bijvoeglijk naamwoord, het is een werkwoord of het is een zelfstandig naamwoord zonder meervoud. Soms was het meervoud een overbodige aanwijzing omdat het woord al uitging op *-en*.

Aan de uitleg van de regels en het oefenen ermee heb ik vijf lessen van vijftig minuten besteed. De test zelf nam vijfendertig minuten in beslag.

Opgemerkt moet worden dat 'vrije toepassing' van de regels niet is getest. De leerlingen kregen tijdens test op drie manieren hulp. Zoals aangegeven heb ik de infinitief dan wel het zelfstandig naamwoord plus lidwoord van het eerste lid van de samenstelling geëxpliciteerd. Bovendien heb ik de meervouden van de zelfstandige naamwoorden aangereikt. En tenslotte heb ik ook de regels erbij gegeven.

De norm die gehaald moet worden om te kunnen concluderen of de regels al dan niet beheerst worden, kan een discussie op zichzelf vormen. Ik heb bepaald dat wanneer 80% van de scores correct was, het onderdeel voldoende beheerst werd. Dat lijkt misschien aan de hoge kant, maar ik breng in herinnering dat de leerlingen dit schooljaar naar een brugklas of een versnelde brugklas doorstromen. De eindtermen van de basisschool vereisen 'het correct kunnen spellen van frequent gebruikte woorden' en het 'kennen van regels voor het spellen van andere woorden dan werkwoorden'.

Ik ga er daarbij van uit dat er in het volle programma van de basisvorming weinig tijd overblijft om basis-schoolstof te herhalen.

Interpretatie van de gegevens⁴

Uit de scores blijkt dat er twee leerlingen zijn met een maximale score. Aangezien iedere leerling die meegedaan heeft aan de test ook steeds aanwezig was bij de instructie, heeft iedere leerling dezelfde mogelijkheid gekregen. Het is dus in principe mogelijk gebleken om met de gegeven instructie een maximale score te behalen. Verder blijkt dat er correcte samenstellingen worden gespeld, echter met een verkeerd gebruik van de regels.

Het is gebleken dat 60% van de leerlingen de spelling van de samenstellingen beheerst; 53% beheerst het juist hanteren van de regels. Die uitkomst vind ik aan de lage kant. Zeker wanneer ik in herinnering breng dat deze leerlingen over vijf maanden naar de brugklas moeten doorstromen. Dat zou betekenen dat 40% het schrijven van samenstellingen en 47% de regels bij een start in de brugklas onvoldoende beheerst. In die komende vijf maanden kunnen we natuurlijk niet blijven oefenen met dit spellingprobleem; ook andere onderwerpen dienen aan bod te komen. De vijf lessen die we aan dit sub-onderdeel hebben besteed, vind ik al zeer ruim bemeten.

Deze lestijd heb ik overigens vooral besteed aan het stapje voor stapje uitleggen en oefenen van de regels. Ook de volgorde van toepassing van de regels vergde veel uitleg en oefening. Daarnaast heb ik gecontroleerd of de leerlingen het onderscheid kenden tussen afleidingen en samenstellingen en of zij onderscheid konden maken tussen werkwoord, zelfstandig naamwoord en bijvoeglijk naamwoord. Dit bleek het geval te zijn.

Welke samenstellingen en regels bleken het lastigst? De samenstellingen met als eerste lid een werkwoord zorgden voor het grootste probleem. Zij werden het meest fout gedaan ('spinnewiel' 10 x, 'huilebalk' 8 x). Bij het toepassen van de regels werd de regel behorend bij 'dekenkist' (plak de woorden alleen aan elkaar, want 'deken' eindigt op *-en*) het meest fout gedaan (11 x). Die regel is dus erg moeilijk zodanig te herkennen dat hij ook toegepast kan worden. Vreemd genoeg werd de samenstelling 'dekenkist' maar vier keer fout gedaan. Verder bleek problematisch de regel voor de tussen-*e* waarbij het eerste lid van de samenstelling een werkwoord is (8 x en 6 x) en de regel waarbij het eerste lid geen meervoud heeft (7 x en 5 x).

Deze regels zijn dus waarschijnlijk onduidelijk gepresenteerd en daardoor moeilijker leerbaar dan de andere regels. De reden dat de regel voor het 'aan elkaar plakken' van een woord als 'dekenkist' weinig wordt herkend, is volgens mij omdat de leerlingen geconfronteerd worden met te veel regels. Dat vertroebelt het zicht op een relatief eenvoudige regel. Ook de complexiteit van de regels lijkt een correct gebruik in de weg te staan. Sommige hoofdregels zijn, zelfs na instructie, nog moeilijk toe te passen. De objectieve criteria zouden duidelijker gepresenteerd kunnen worden, zodat ze beter leerbaar (en te hanteren) zijn dan nu het geval is.

samenstellingen	juist antwoord	regelvermelding juist
de consumentenbond	14	14
de dekenkist	11	4
het aangiftebiljet	13	11
de flauwekul	13	10
de ambtenarenstaking	13	10
de armelui	13	10
het spinnewiel	5	7
de beukenboom	15	14
de gedachtewereld	10	11
de tredenvorming	13	12
het spinnenweb	14	13
de lindeboom	11	11
de gerstepap	13	10
de huilebalk	7	9
schandelijk	14	10
de directeurenkamer	13	12
de aspergesoep	14	13
het toelageformulier	11	12
de eregast	10	8
brodeloos	10	10

Van de samenstellingen is 79% correct geschreven. Wel is het zo, dat 13% daarvan een verkeerde regel gebruikt. Uiteindelijk is het doel van de regels dat er correct gespeld wordt. Er zou bekeken kunnen worden welke regels er gecompliceerd kunnen worden,

omdat ze hetzelfde resultaat opleveren. Goede samenstellingen in combinatie met de juiste regel komt dus in 66% van de gevallen voor. Ook aan de hand van dit gegeven beoordeel ik de regels als onvoldoende leerbaar. Wanneer de spelling in het geding is, dan is het de bedoeling dat we zo correct mogelijk spellen. Percentages van 85 à 90% laten zien, dat de regels duidelijk zijn, omdat ze correct toegepast worden. Met 66% zijn we nog ver van dat doel verwijderd.

Conclusies

De door mij afgenomen test lijkt erop te wijzen dat te weinig leerlingen – ondanks intensieve instructie en oefening – het correct schrijven van samenstellingen met de tussen-*e(n)* en de daarbij behorende regels voldoende beheersen. Dit is gemeten door te controleren in hoeverre de regels correct worden toegepast. Wellicht is het nodig de regels nog langer met de leerlingen te oefenen, maar dat wijst erop dat de regels moeilijk leerbaar zijn. De oorzaak van het moeilijk leerbare ligt naar mijn mening aan de complexiteit en de veelheid van de regels. Hierbij breng ik in herinnering dat de uitzonderingen op de hoofdregels nog buiten beschouwing zijn gelaten. Wanneer we naar de regels zelf kijken, dan blijkt de regel voor de samenstellingen waarvan het eerste lid een werkwoord is het moeilijkst te zijn. Ook samenstellingen waarvan het eerste lid geen meervoud heeft en de 'plakregel' leveren problemen op. Deze regels zijn dus moeilijk aan te leren. Ik heb geprobeerd de regels naar de doelgroep te vertalen door ze een eenvoudiger presentatie te geven, maar desondanks levert dat geen rooskleurig beeld op. Bovendien laten instructies als 'het eerste stuk is een werkwoord' zich lastig eenvoudiger maken. Het onderscheid tussen samenstelling en afleiding heeft in de test niet tot problemen geleid. Leerlingen weten dit onderscheid goed te maken. Ook van verwarrende woordparen hebben de leerlingen geen last. Weliswaar werd *spinnewiel* vaak fout gedaan, maar *spinnenweb* was geen probleem. Ook *lindeboom* en *beukenboom* werden niet door elkaar gehaald. Ook het moeilijke woord *tredenvorming* werd goed beoor-

deeld. Te concluderen valt dat de leerlingen niet de woorden met elkaar vergelijken, maar echt proberen de goede regel op te sporen.

Tot slot

Tot slot wil ik nog kort ingaan op de meervoudskwestie. Omdat het meervoud van woorden zo'n grote rol speelt in de regels, behoeft het geen betoog dat NT2-leerders (en zij overigens niet alleen) de juiste meervouden ook moeten kunnen vinden. Volgens Cohen (1996b) mankeert er echter nogal wat aan de opsomming van met name de vrouwelijke meervouden in het Groene Boekje. Van sommige vrouwelijke vormen wordt namelijk geen meervoud gegeven, terwijl het wel bestaat. Daarnaast zijn er gevallen van woorden die er bijna hetzelfde uitzien, maar toch een verschillend meervoud hebben. Zeker voor NT2-leerders is het erg belangrijk dat inconsequenties omtrent de meervouden (door Cohen besproken onder het kopje 'chaotische meervouden') weggewerkt worden. Ook bij samenstellingen met meer leden doet zich een probleem voor. De voorgestelde werkwijze van Van den Bergh (1996) bij meervoudige samenstellingen lijkt mij erg omslachtig en bovendien in strijd met de basisregels. Wat is namelijk het geval? Kijk naar het volgende voorbeeld.

aangiften/aangiftes → aangifteformulier
belastingaangiften → *belastingaangiftenformulier

Een taalgebruiker die de samenstelling *aangifte...formulier* correct wil spellen, kijkt naar het eerste lid. Aangezien *aangifte* op een stomme *e* eindigt en zowel een meervoud op *-n* als op *-s* heeft, schrijven we *aangifteformulier*. *Belastingaangifte* heeft volgens het Groene Boekje echter slechts één meervoud (met *-n*). Op grond van de regels zou het daarom *belastingaangiftenformulier* moeten zijn. Nee, zo stelt Van den Bergh (1996), het *analogieprincipe* moet hier gehanteerd worden. 'Een samenstelling met *belastingaangifte* als eerste lid wordt niet anders geschreven dan een samenstelling met *aangifte*.'

Blijkbaar doorkruist het genoemde *analogieprincipe* hier de basisregels. De leerder die vertrouwt op de basisregels wordt het hiermee wel erg lastig gemaakt.

Noten

1. Mijn dank gaat uit naar Ed Olijkan, Ron Oostdam en Mieke Trommelen voor hun kritisch en waardevol commentaar op eerdere versies van dit artikel.
2. Het betreft dus een onderzoek van zeer beperkte omvang, dat vooral verkennend bedoeld is.
3. Bron: 'Voorlopige eindtermen basisonderwijs, 10, Nederlandse taal'.
4. De testgegevens zijn bij mij op te vragen.

Literatuur

- Berg, G. van den, e.a., Tussen gedroomde eenvoud en praktische haalbaarheid. Kritiek op de spelling bekritiseerd, in: *Onze Taal* 65 (1996), 39-43.
- Cohen, H., De tussen-*n* in het nieuwe Groene Boekje, in: *Onze Taal* 65 (1996a), 3-7.
- Cohen, H., Omgang met vrouwen. Vrouwe-

lijke nevenvormen in het Groene Boekje, in: *Onze Taal*, 65 (1996b), 43-44.

- Geerts, G., Besluitvorming in het jongste spellingdebat, in: A. Neijt e.a., *De Spellingcommissie aan het woord*, Den Haag: Sdu, 1994, 7-17.
- Schutter, D. de, De tussenletters, in: A. Neijt e.a., *De Spellingcommissie aan het woord*, Den Haag: Sdu, 1994, 105-120.
- Sterkenburg, P. van, Het Groene Boekje, in: H. Bennis e.a., *De Groene Spelling*, Amsterdam: Bert Bakker, 1991, 54-71.
- Timmers, T., 'Nu lossen we dit taalkundiger op.' De spelling van de tussen-*n*, in: *Onze Taal*, 64 (1995), 12, 300-302.
- *Woordenlijst Nederlandse taal. Samengesteld door het Instituut voor Nederlandse Lexicologie in opdracht van de Nederlandse Taalunie. Met een leidraad door Jan Renkema*, Den Haag: Sdu, 1996.

Esther Beijerling-Oldenhof

Geboren te Den Haag in 1965. Voltuilde in 1993 de deeltijdstudie tweedegraads Nederlands en in augustus 1996 de studie Nederlandse taal- en letterkunde, specialisatie taal en taalstructuur (Universiteit Utrecht). Sinds 1983 werkzaam in diverse commerciële functies. Vanaf januari 1991 werkzaam op het Johan de Witt College te Den Haag als docente Nederlands (voornamelijk NT2). Adres: Parkweg 121-A, 2271 AH Voorburg.